

# Jaarverslag Stigas 2012

Natuurlijke partner voor duurzame inzetbaarheid



Dit is een uitgave van Stigas, waarin samenwerken  
LTO Nederland  
Branchevereniging VHG  
CUMELA Nederland  
FNV Bondgenoten  
en CNV Vakmensen  
*Bureau:*  
Telefoon (071) 568 90 00

datum  
April 2013

## INHOUDSOPGAVE

	Voorwoord.....	3
1.	Algemene beschouwing.....	4
1.1	Stigas voor goede arbeidsomstandigheden en verzuimpreventie.....	4
1.2	Speerpunten in 2012.....	5
2.	Ziekteverzuim en ongevallen.....	7
2.1	Ziekteverzuim.....	7
2.2	Ziekteduur.....	7
2.3	Ziekteverzuim en diagnose.....	8
2.4	Bedrijfsongevallen en beroepsziekten.....	8
2.5	Het tweede ziektejaar.....	9
2.6	Conclusies.....	9
2.7	Dodelijke ongevallen.....	10
3.	Uitvoering preventiezorg.....	12
3.1	Risico-inventarisatie.....	12
3.2	Preventief Medisch Onderzoek (PMO) en gezondheidsbus.....	13
3.3	Werkplekonderzoeken en- advies.....	14
3.4	Workshops WerkenInBalans.....	14
3.5	Infectieziekten en werk.....	14
4.	Uitvoering brancheprojecten.....	16
4.1	Arbocatalogus.....	16
4.2	Veiligheidscampagne Altijd Alert.....	16
4.3	Aanpak Werken In Balans.....	17
4.4	Verzuim Onder De Duim.....	17
4.5	Arbo-brancheprofiel.....	18
4.6	Werken aan morgen.....	18
5.	Communicatie en voorlichting.....	19
5.1	Colland en VanColland magazine.....	19
5.2	Folders en websites.....	19
5.3	Beurzen.....	20
5.4	Cursussen, workshops en voorlichtingen.....	20
6.	Organisatie.....	22
6.1	Stigas-Bureau.....	23
6.2	Stigas-adviseurs en agrarische klantenteams.....	23
Bijlage 1:	Samenstelling klankbordgroepen en subgroepen per 31-12-2012.....	24

## VOORWOORD



Beste lezer,

De aanhoudende economische crisis gaat ook niet aan de agrarische en groene sector voorbij. Veel bedrijven staan onder druk of zijn zelfs gedwongen te stoppen. Het is ook lastiger om te investeren in preventie. Daarnaast worden we ouder en zullen we mede daardoor langer gaan door werken. Dit vraagt om meer aandacht voor het inzetbaar houden van ondernemers en werknemers. Deze ontwikkelingen hebben het afgelopen jaar ook zijn weerslag gehad op de activiteiten van Stigas.

Zo is om te beginnen nagedacht over de bijdrage die Stigas kan leveren aan het vergroten van duurzame inzetbaarheid in de sector. Onder de titel 'Werken aan Morgen' is een project ontwikkeld, waarmee wordt ingespeeld op de aanstaande vergrijzing in de sector. In het kader van dit project, dat mede ondersteund wordt vanuit ESF-middelen, zijn diverse activiteiten gestart om bedrijven en werknemers voor te bereiden op langer doorwerken. Wij zien het als onze verantwoordelijkheid om ertoe bij te dragen dat ondernemers en werknemers ook dan nog op een gezonde manier van hun oude dag kunnen genieten.

De economische crisis heeft ook de nodige bewegingen in de markt van arbodienstverleners te weeg gebracht. Zo is halverwege het jaar Achmea Vitale door Achmea verkocht aan het Zorg van de Zaak Netwerk en opereert sindsdien onder de naam ArboVitale. Voor het Stigasbestuur was dit aanleiding om samen met het bestuur van SAZAS nieuwe afspraken te maken over de continuïteit en aansturing van de arbodienstverlening. Ondermeer heeft dit geleid tot de oprichting van AGAP BV, waarin de Stigas preventieadviseurs zijn gepositioneerd. Het eigendom van AGAP ligt voor de helft bij Stigas en de andere helft bij het Zorg van de Zaak Netwerk. De operationele aansturing blijft bij Stigas.

Tot slot is er ook een discussie gevoerd om de binding van Stigas met de afzonderlijke sectoren te versterken. Dit heeft geresulteerd in een plan, waarin voor de afzonderlijke sectoren apart ruimte is vrijgemaakt om sectorspecifieke diensten door Stigas te laten uitvoeren. Uitgangspunt daarbij is en blijft dat de synergievoordelen van de landelijk werkende arbodienstverlener, die Stigas is, behouden blijven. In 2013 zal met de uitvoering van een aantal sector-activiteitenplannen worden gestart.

Kortom, ook afgelopen jaar heeft Stigas weer laten zien voortdurend in te spelen op ontwikkelingen om haar heen en aangetoond daarbij voor onze sector een onmisbare speler te zijn als het gaat om veilig en gezond werken en verzuimpreventie, ook wel duurzame inzetbaarheid genoemd. Dit jaarverslag geeft een samenvatting van de vele activiteiten van Stigas over 2012. Wij wensen u veel leesplezier.

Namens het bestuur van Stigas,

Henk Onstwedder, werknemersvoorzitter  
Mans Vulto, werkgeversvoorzitter

## 1. ALGEMENE BESCHOUWING

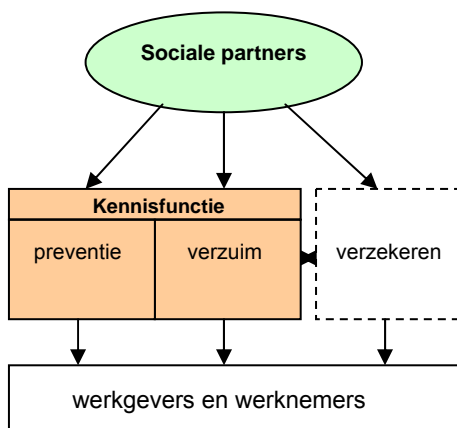


### 1.1 STIGAS VOOR GOEDE ARBEIDSOMSTANDIGHEDEN EN VERZUIMPREVENTIE

De zorg voor goede arbeidsomstandigheden en verzuimpreventie is bijna volledig bij werkgevers en werknemers komen te liggen. Omdat de relatief kleinschalige bedrijven in de agrarische en groene sectoren vaak niet in staat zijn dit zelf te regelen, heeft de sector een ketenaanpak ontwikkeld. Stigas vervult hierin een driedelige rol, te weten die van kenniscentrum op het gebied van arbeidsomstandigheden en verzuimpreventie, van uitvoerder van preventiediensten en van regisseur van verzuimpreventie. Dit laatste gebeurt in samenwerking met arbo dienst ArboVitale (voorheen Achmea Vitale). Deze rol wordt onder andere uitgevoerd voor verzuimverzekeraar SAZAS.

De integrale aanpak van preventie en verzuim maakt de positie van Stigas als het instituut gericht op duurzame inzetbaarheid voor de sector uniek. De integrale aanpak komt ondermeer tot uiting in:

- De inzet van volledig in onze sector gespecialiseerde preventieadviseurs;
- De inzet van gespecialiseerde bedrijfsartsen voor zowel preventieve taken (bijvoorbeeld het Preventief Medisch Onderzoek) als de verzuimbegeleiding;
- Integrale samenwerking tussen preventieadviseur, bedrijfsarts en re-integratieadviseur in klantenteams;
- Het richten van algemene preventiediensten naar de kennis en informatie, die uit de verzuimbegeleiding wordt opgedaan;
- De inzet - waar nodig - van preventiediensten in de verzuimbegeleiding.



Preventie vormt de eerste schakel in de keten en maakt de brancheaanpak van de agrarische en groene sector onderscheidend ten opzichte van andere branches in het midden- en kleinbedrijf. Afgezien van de sociale voordelen

voor werkgevers en werknemers, komen de investeringen in preventie terug in de vorm van minder verzuim en arbeidsongeschiktheid. Uiteindelijk leidt dit tot lagere kosten voor de bedrijven maar ook voor de sector als geheel. Als met preventie een daling van het ziekteverzuim met bijvoorbeeld 1 procentpunt wordt bereikt, levert dit een besparing op in loonwaarde van meer dan 20 miljoen euro op jaarbasis. De investering in preventie is naar verhouding maar een fractie van dit bedrag.

## 1.2 SPEERPUNTEN IN 2012

De ambities van de sector hebben in 2012 voor Stigas tot de volgende hoofdactiviteiten geleid:

- uitvoering van preventiediensten en verzuimbegeleiding;
- vernieuwing van het Preventief Medisch Onderzoek (PMO);
- ontwikkeling van arbo-brancheprofielen voor de afzonderlijke sectoren;
- inspelen op langer doorwerken met het project 'Werken aan Morgen';
- afronding van de veiligheidscampagne 'Altijd alert, straks weer veilig thuis';
- dienstverlening meer richten naar sectoren.

### *Uitvoering preventiediensten en verzuimbegeleiding*

Het afgelopen jaar zijn door de Stigas preventieadviseurs ruim 1.000 bedrijfsbezoeken uitgevoerd. Doel hierbij was ondermeer ondersteuning bij de uitvoering van de risico-inventarisatie, de arbocheck of een werkplekonderzoek. Daarnaast hebben veel andere activiteiten plaatsgevonden, zoals het uitvoeren van preventievoorlichtingen, voorlichting over risico's van dierziekten, het trainen van leidinggevenden in het omgaan met verzuim en het uitvoeren van werkplekonderzoeken. Tot slot is hoofdzakelijk voor SAZAS regie gevoerd op de uitvoering van de verzuimbegeleiding voor de aangesloten bedrijven in samenwerking met ArboVitale.

### *Preventief Medisch Onderzoek*

Stigas voert het Preventief Medisch Onderzoek (PMO) gericht uit. Dat wil zeggen dat bij een PMO specifiek gekeken worden naar de risico's in een bepaald bedrijf of sector, zoals deze uit de risico-inventarisatie naar voren komen. PMO is in veel gevallen een recht voor werknemers op grond van cao-afspraken, maar ook een verplichting voor de werkgever als de risico-inventarisatie daarom vraagt. Afgelopen jaar heeft een verdere verbeterslag van het PMO plaatsgevonden. Het vragenlijstonderzoek 'Gezondheid en werkbeleving' is gedigitaliseerd. Daarnaast is het mogelijk om het PMO op de bedrijfslocatie bij grotere werkgevers uit te voeren. Voor meer informatie over het PMO, zie hoofdstuk 3.2.

### *Ontwikkeling arbo-brancheprofielen*

Het afgelopen jaar is een vervolg gegeven op de ontwikkeling van arbo-brancheprofielen voor een aantal sectoren. Een arbo-brancheprofiel is als het ware een foto, waarin zaken als verzuim, ongevallen en (technische) ontwikkelingen die van invloed zijn op de arbeidsomstandigheden, in kaart worden gebracht. Het profiel biedt vervolgens input voor een sector-activiteitenplan en het onderhoud van de branche-RIE en arbocatalogus.

### *Langer doorwerken: Werken aan Morgen*

Een belangrijk maatschappelijk vraagstuk voor de komende jaren is hoe we langer gezond en zinvol kunnen gaan doorwerken. Dit raakt ook onze sector. Stigas kan als sectorinstituut voor duurzame inzetbaarheid een bijdrage leveren aan de oplossing van dit vraagstuk. Het afgelopen jaar is een projectplan ontwikkeld en in uitvoering genomen om een aanzet te geven hiervoor. In hoofdstuk 4 wordt verder op de inhoud van dit plan ingegaan. Het plan wordt financieel ondersteund vanuit ESF-middelen.

**WERKEN AAN  
MORGEN**

#### *Veiligheidscampagne*

In 2011 is de veiligheidscampagne 'Altijd-alert, straks weer veilig thuis' gestart. Aanleiding voor deze campagne is het nog steeds te hoge aantal ongevallen op agrarische en groene bedrijven. De campagne sluit aan bij een Europese campagne om het aantal bedrijfsongevallen terug te dringen. De campagne wordt financieel ondersteund vanuit het Actieplan Arbeidsveiligheid van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Zie verder hoofdstuk 4 over deze campagne.

#### *Dienstverlening meer richting sectoren*

Het afgelopen jaar is ook uitvoerig gediscussieerd over de wijze waarop de dienstverlening van Stigas dichterbij de sectoren kan plaatsvinden. Dit heeft geresulteerd in een concept, waarbij bepaalde Stigas adviseurs de rol van sectorspecialist krijgen voor een bepaalde sector en binnen de begroting ruimte is gemaakt voor de uitvoering van zogenaamde sector-activiteitenplannen. In het najaar is een aantal van deze sector-activiteitenplannen voor 2013 opgesteld.

## 2. ZIEKTEVERZUIM EN ONGEVALLLEN



### 2.1 ZIEKTEVERZUIM

Het verzuimpercentage is het percentage werkbare dagen, dat verloren is gegaan wegens ziekteverzuim. Het verzuimpercentage over de eerste twee jaar 2012 is gelijk aan deze van 2011 en komt uit op 3,8%, berekend volgens de CBS-standaard.

Tabel 1: Ziekteverzuim agrarische en groene sectoren eerste plus tweede ziektejaar

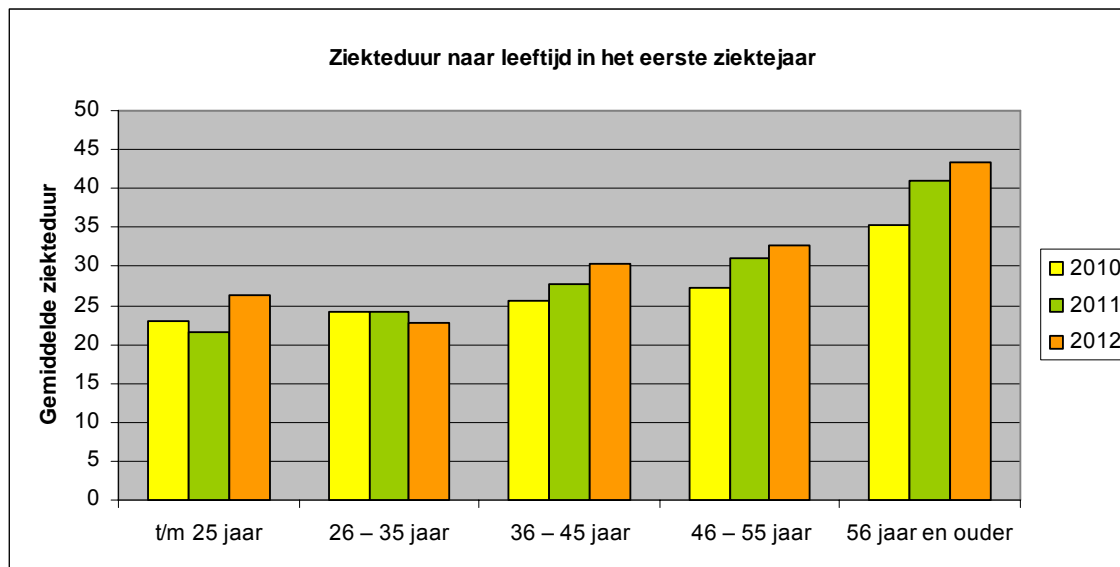
	2009	2010	2011	2012
Agrarische sector 1 <sup>e</sup> ziektejaar	3,0%	3,1%	3,2%	3,1%
Agrarische sector 2 <sup>e</sup> ziektejaar	0,5%	0,6%	0,6%	0,7%
Nederland 1 <sup>e</sup> plus 2 <sup>e</sup> ziektejaar*)	4,3%	4,2%	4,2%	

\*) Bron: CBS / Jaarenquête Ziekteverzuim en Kwartaalenquête Ziekteverzuim, het verzuimpercentage van 2012 is nog niet beschikbaar.

### 2.2 ZIEKTEDUUR

De gemiddelde verzuimduur 1e ziektejaar is in 2012 met 1,9 kalenderdagen gestegen ten opzichte van 2011. Het betreft hier zoals gebruikelijk de beëindigde ziektegevallen. In 2012 zijn een aantal langdurige eerstejaars ziektegevallen afgesloten. Uit figuur 1 blijkt dat de gemiddelde ziekteduur van de oudere groepen medewerkers toeneemt, wat zorgwekkend is en aandacht behoeft. Zeker als de gemiddelde leeftijd hoger wordt.

Figuur 1: Ziekteduur in kalenderdagen naar leeftijd

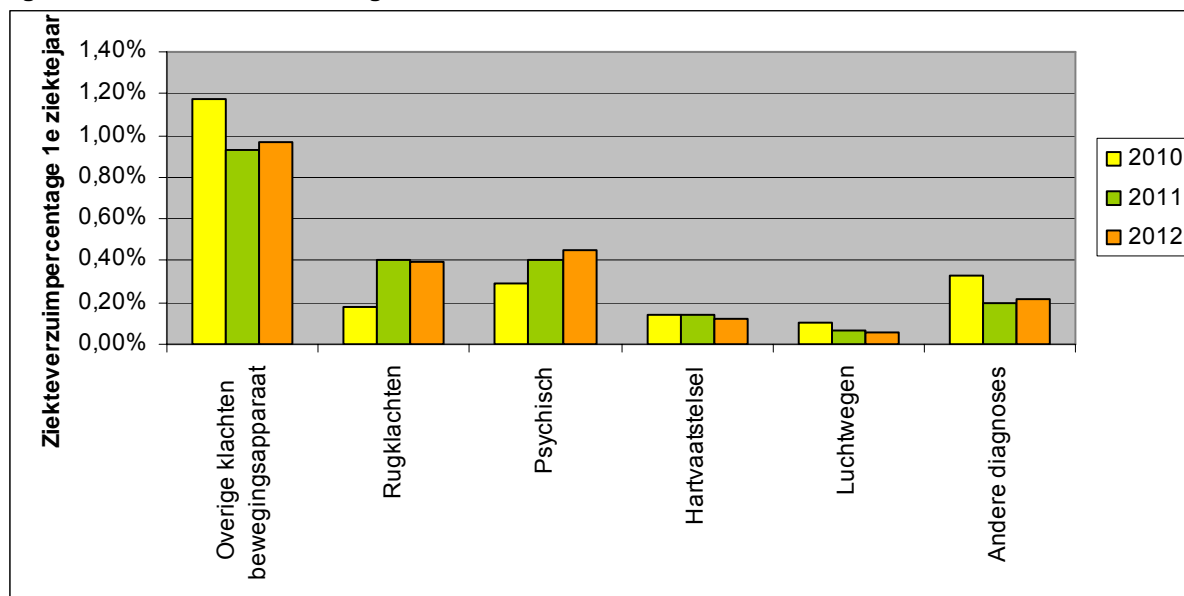


Bron: Stigas en SAZAS

### 2.3 ZIEKTEVERZUIM EN DIAGNOSE

Kortdurend verzuim komt doorgaans niet bij de bedrijfsarts terecht en krijgt daardoor geen diagnosecode. Figuur 2 laat zien hoe het verzuimpercentage van 3,1% is opgebouwd. Het gaat niet om een onderlinge verhouding van de ziektebeelden maar om het aantal ziekte-dagen dat elke diagnose kost. Klachten aan rug en ledematen bepalen voor een belangrijk deel het verzuim. Door preventie hiervan zou winst te behalen zijn.

**Figuur 2: Ziekteverzuim naar diagnose**



### 2.4 BEDRIJFSONGEVALLEN EN BEROEPSZIEKTEN

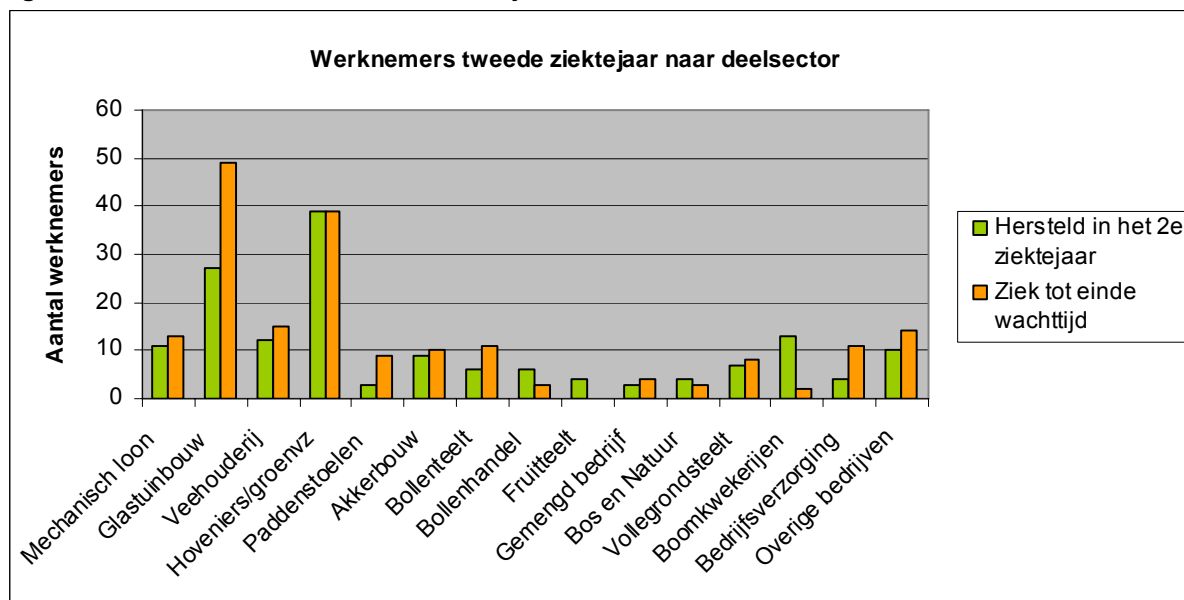
In 2012 zijn er in totaal 117 nieuwe bedrijfsongevallen met ziekteverzuim bij Stigas gemeld. Tevens werden er 354 vermoedelijke beroepsziekten vastgelegd door de bedrijfsartsen.



## 2.5 HET TWEEDE ZIEKTEJAAR

In het eerste ziektejaar wordt er alles aan gedaan om werknemers terug te laten keren naar werk. Met als gevolg dat degenen die langer ziek blijven ook kampen met ernstige problemen. Het gaat altijd om complexe situaties. In totaal gaat het om 349 werknemers. Toch gaat 45,3% van hen weer aan de slag in 2012 en bereikten 54,7% van hen einde wachttijd. 27,7% in deze groep was 56 jaar en ouder.

Figuur 3: Aantal werknemers in het 2<sup>de</sup> ziektejaar naar deelsector



In alle deelsectoren komen langdurig zieken voor, vooral in de grote sectoren. In de glastuinbouw komt circa 65% van de langdurig zieke werknemers niet meer aan de slag binnen 2 jaar bij de eigen of bij een andere werkgever.

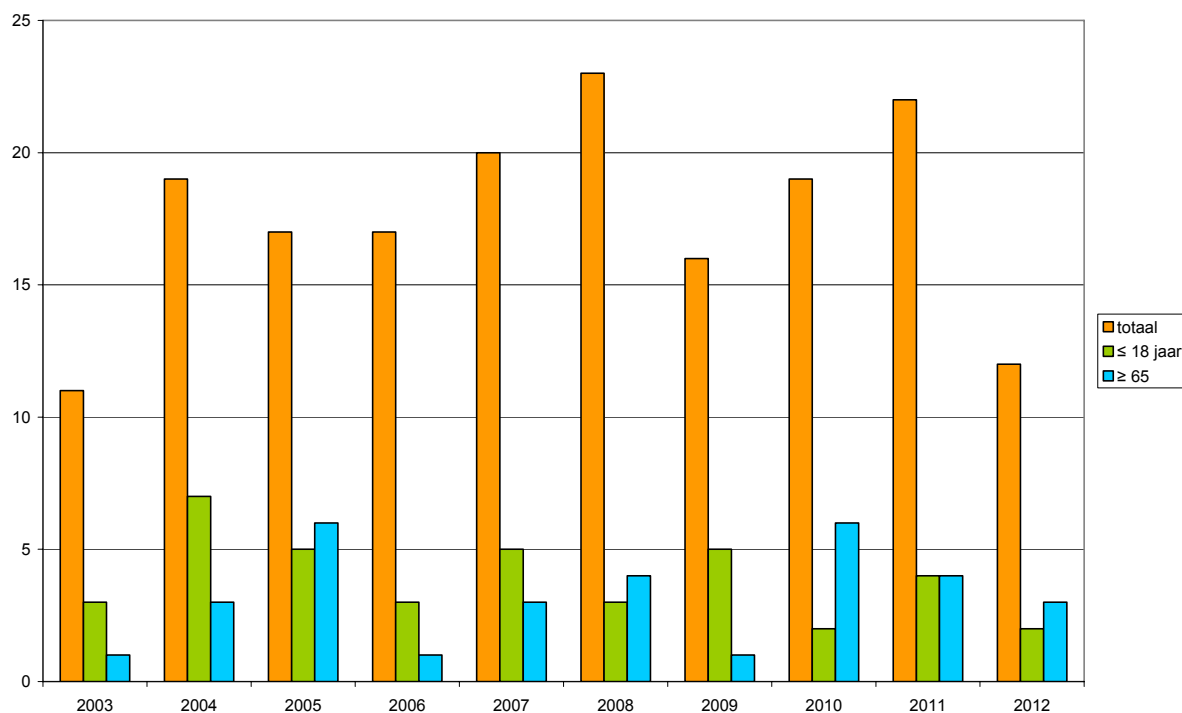
## 2.6 CONCLUSIES

Het verzuimpercentage over de eerste twee jaar 2012 is gelijk aan deze van 2011 en komt uit op 3,8%, berekend volgens de CBS-standaard. Het 4<sup>e</sup> kwartaal 2012 is nog niet gepubliceerd door het CBS maar duidelijk wordt dat de agrarische sector gunstig afsteekt ten opzichte van andere sectoren.

## 2.7 DODELIJKE ONGEVALLEN

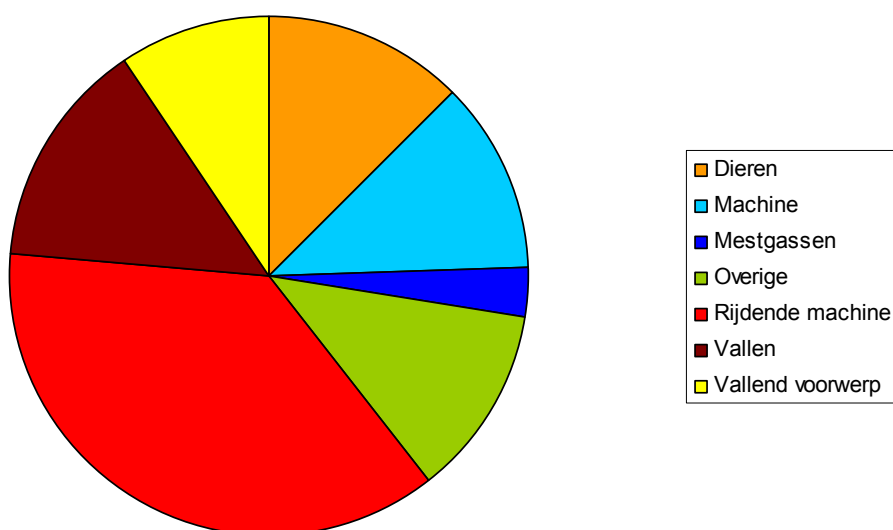
In 2012 zijn 12 dodelijke ongevallen gebeurd in de agrarische en groene sectoren. Dit is het laagste aantal dodelijke ongevallen sinds 2003. Daarnaast vonden er tijdens werkzaamheden op agrarische bedrijven twee dodelijke ongevallen plaats met derden. In onderstaande figuur staan de aantallen dodelijke ongevallen in de afgelopen tien jaar weergegeven. De vraag ligt voor de hand of deze positieve ontwikkeling te danken is aan de extra aandacht die de afgelopen jaren aan veiligheid is gegeven, ondermeer via het project 'Altijd Alert, straks weer veilig thuis'.

**Figuur 4: Dodelijke ongevallen van 2003 tot en met 2012 totaal en ouderen en kinderen**



In 2012 zijn er twee ongevallen met jongeren gebeurd, waarvan één met een kind van drie jaar. Daarnaast zijn drie ongevallen gebeurd met 65-plussers.

**Figuur 5: Aantal ongevallen naar oorzaak van 2006 - 2012**



Uit figuur 5 blijkt dat in de afgelopen 7 jaar rijdende machines, vallen en vallende voorwerpen het grootste deel van de dodelijke ongevallen veroorzaken. Voor zover na te gaan is in 2012 slechts één werknemer betrokken bij een dodelijk ongeval. De overige ongevallen hebben betrekking op zelfstandigen, gezinsleden en kinderen.

### 3. UITVOERING PREVENTIEZORG



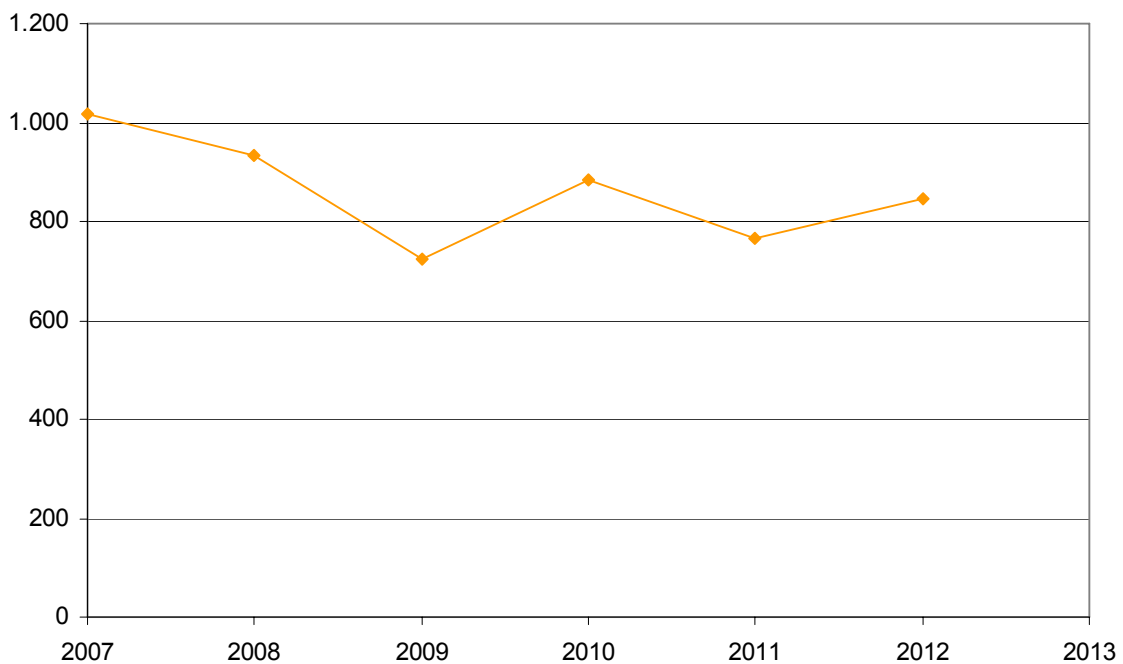
Preventiezorg in de sector wordt op bedrijfsniveau en op individueel niveau vormgegeven. Belangrijke activiteiten op bedrijfsniveau waren in 2012:

- risico-inventarisatie
- werkplekonderzoek
- preventief medisch onderzoek en gezondheidsbus
- workshops WerkenInBalans

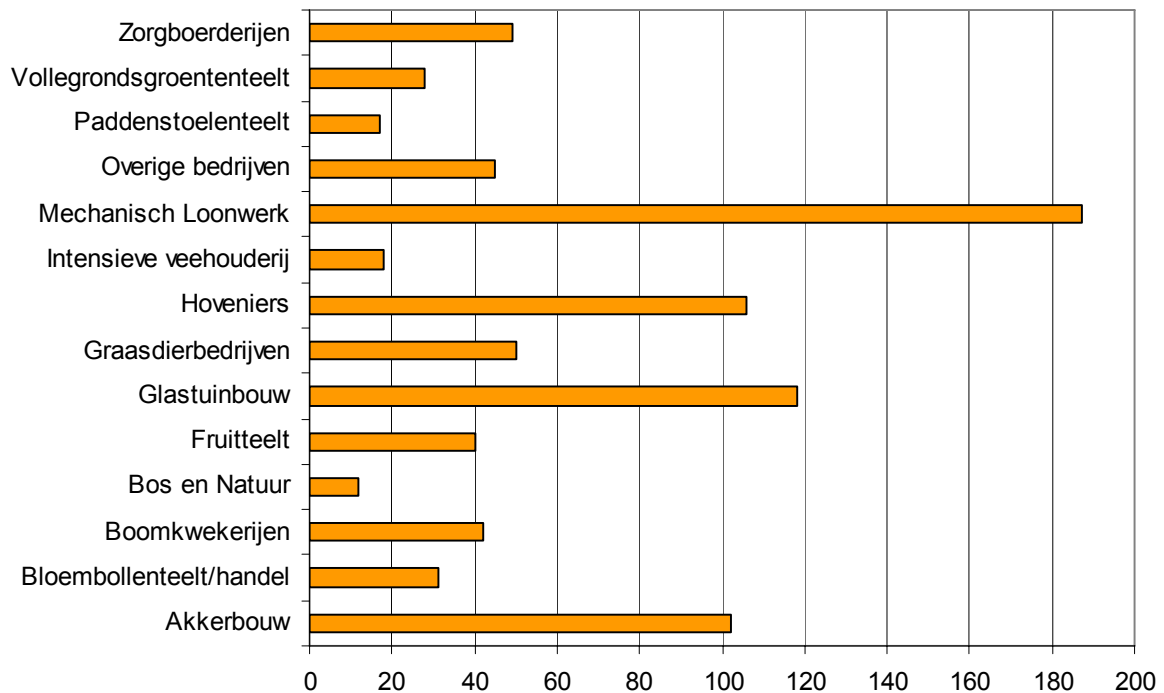
#### 3.1 RISICO-INVENTARISATIE

In 2012 lag het aantal door Stigas uitgevoerde risico-inventarisaties (RIE's) hoger dan in 2011. Uitgezonderd akkerbouw en vollegrondsteelt en de fruitteelt zijn of waren alle digitale risico-inventarisaties in 2012 erkend als branche-RIE; deze digi-RIE's kunnen zonder toetsing door een deskundige worden uitgevoerd. Voorzover dit gebeurd is, is dit niet terug te vinden in onderstaande figuur.

**Figuur 6: Aantal uitgevoerde RIE's per jaar sinds 2007**



**Figuur 7: Aantal RIE's per sector**



Uiteraard is er een relatie tussen het aantal bedrijven in een sector en het aantal uitgevoerde risico-inventarisaties. Daarnaast zien we dat certificeringssystemen die eisen dat er actuele risico-inventarisatie aanwezig is, zoals VCA, Global-GAP en het kwaliteitssysteem voor zorgboerderijen, stimulerend werken op het uitvoeren van risico-inventarisaties.

### 3.2 PREVENTIEF MEDISCH ONDERZOEK (PMO) EN GEZONDHEIDSBUS

In 2012 is de samenwerking tussen Stigas en de Gezondheidsbus verder vorm gegeven. Wat bedoeld was als een voorzichtige verkenning liep al snel uit op veel vraag naar deze vorm van dienstverlening. Met de Gezondheidsbus is het mogelijk PMO's uit te voeren op de locatie van het bedrijf. Dit scheelt de ondernemer en werknemers veel reistijd en wachttijd. Een dag PMO's wordt dan al gauw een leuke happening op het bedrijf en het gespreksonderwerp van de dag. Vanaf 2013 zal het ook voor kleinere bedrijven vanaf 8 medewerkers mogelijk worden het PMO op locatie uit te voeren door de inzet van een kleinere bus.

De "eigen" Stigas bedrijfsarts voert de individuele eindgesprekken, ontmoet nu ook werknemers die niet verzuimen en leert het bedrijf en de werkplek beter kennen. De bedrijfsarts wordt nu een betere bekende voor alle werkenden van het bedrijf en is daardoor beter toegankelijk. De Gezondheidsbus heeft bijna maandelijks één of meerdere dagen op een agrarisch bedrijfsterrein gestaan. Daarnaast werden nog regelmatig PMO's uitgevoerd voor agrarische werknemers op de vestigingen van ArboVitale. Tot slot is gewerkt aan het digitaliseren van de resultaten en de uitslag van het PMO zodat de deelnemer deze dezelfde week nog in zijn mailbox ontvangt.



*Afbeelding: een PMO in de Gezondheidsbus*

### 3.3 WERKPLEKONDERZOEK EN -ADVIES

Als een werknemer uitvalt of dreigt uit te vallen en het vermoeden bestaat dat de oorzaak in het werk ligt, wordt een Stigasadviseur ingeschakeld voor het uitvoeren van een werkplekonderzoek (WPO). Deze adviseert over mogelijke aanpassingen van de werkplek, de organisatie van het werk of hulpmiddelen om terugkeer naar het werk mogelijk te maken en toekomstige uitval te voorkomen. De werkplekonderzoeken maken standaard deel uit van de verzuimaanpak voor onder andere SAZAS-klanten. Verder worden werkplekonderzoeken ingezet na een ernstig bedrijfsongeval met als doel soortgelijke ongevallen bij het betreffende bedrijf of sector te voorkomen. In 2012 zijn 210 werkplekonderzoeken uitgevoerd.

#### ***Werkplekonderzoek leidt tot aanpassing machine***

*Een werknemer raakt bekneld in een kistenrobot en loopt ernstig letsel op aan been en schouder. Bij onderzoek blijkt dat de beveiliging handmatig was opgeheven om ongewenste onderbrekingen te voorkomen. Met de werknemer en de werkgever is gesproken over veiligheid en met de machineproducent zijn afspraken gemaakt over het aanpassen van de robot zodat de beveiliging niet meer kan worden uitgezet.*

### 3.4 WORKSHOPS WERKENINBALANS

De aanpak WerkenInBalans heeft als doel de duurzame inzetbaarheid van medewerkers te bevorderen door hen bewust te maken van de invloed van gezondheid en vitaliteit op hun functioneren. Onderdeel van de aanpak is het verzorgen van startbijeenkomsten bij bedrijven en kennisbijeenkomsten in samenwerking met belangenorganisaties in de sector. De uitvoering van de workshop is maatwerk. Afhankelijk van de specifieke vraag en doelstelling van de groep, wordt steeds de inhoud afgestemd.

In 2012 is aan 27 bedrijven en organisaties de workshop WerkenInBalans verzorgd: 20 bijeenkomsten voor bedrijven als startmoment van de aanpak WerkenInBalans en 7 bijeenkomsten voor werkgevers- en werknemersorganisaties met als doel hen te informeren en kennis te delen.

### 3.5 INFECTIEZIEKTEN EN WERK

Het onderwerp Infectieziekten kwam vaak aan de orde in 2012. Stigas nam deel aan het opstellen van de richtlijn chronische vermoeidheid door Q-koorts. Dit document werd aangeboden aan minister Schippers van VWS.



Verder nam Stigas deel aan diverse voorlichtingsavonden voor mensen met chronische Q-koorts, georganiseerd door de Provinciale Raad voor de Volksgezondheid in den Bosch. Deze avonden werden druk bezocht en heftige emoties werden geuit.

In opdracht van het Bosschap zijn drie korte filmpjes gemaakt over de volgende onderwerpen: de ziekte van Lyme, de Vossenlintworm en de ziekte van Weil. De filmpjes zijn te vinden op de Stigas-website en op Youtube en werden in het totaal 3.437 maal bekeken. <http://www.stigas.nl/nieuws/nieuw-filmpjes-over-lyme-weil-en-de-vossenlintworm>



*Afbeeldingen: Impressie van de filmpjes zoals te zien op internet*

In de zomer van 2012 heerste Chlamydia Abortus onder melkgeiten en dit leidde tot een deskundige beraad onder voorzitterschap van het RIVM. Geadviseerd werd een richtlijn Hygiëne Dierhouderij te ontwikkelen en voorlichting te verzorgen voor werknemers en ondernemers. Het project hierover is inmiddels goedgekeurd door min ELI en wordt in 2013 uitgevoerd door Stigas, GGD en ZLTO.

In april 2012 was Stigas mede organisator van de jaarlijkse WeekVanDeTeek. Stigas vervult een leidende rol in deze gezamenlijke aanpak van 16 organisaties die betrokken zijn bij de problematiek, zoals het RIVM, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en het Geldersch Landschap. Onder andere zijn diverse voorlichtingen gegeven en is de voorlichtingswebsite [www.weekvandeteek.nl](http://www.weekvandeteek.nl) geactualiseerd.

Stigas is betrokken bij een project van de Universiteit Twente waarin een leaflet wordt ontwikkeld over preventie van de ziekte van Lyme voor laag geletterde werknemers. Dit leaflet wordt in de loop van 2012 en 2013 geëvalueerd op zijn effectiviteit.

#### 4. UITVOERING BRANCHEPROJECTEN



Kenmerkend van de agrarische brancheaanpak voor preventie is ook de uitvoering van brancheprojecten. Hieronder wordt kort verslag gedaan van enkele projecten.

##### 4.1 ARBOCATALOGUS

In 2012 is in samenwerking met de klankbordgroepen weer gewerkt aan de verschillende arbocatalogi. De klankbordgroepen zijn samengesteld uit werkgevers, werknemers en bestuurders uit de verschillende sectoren. De samenstelling van de klankbordgroepen is te vinden in de bijlage.

De arbocatalogi in de glastuinbouw, mechanisch loonwerk, hoveniers en groenvoorziening en bos en natuur zijn in 2012 uitgebreid met nieuwe stukken.

##### 4.2 VEILIGHEIDSCAMPAGNE 'ALTIJD ALERT'

In december 2010 is de veiligheids campagne 'Altijd – Alert, straks ook weer veilig thuis' gestart. Deze campagne liep in 2011 en 2012 en is erop gericht het aantal ongevallen in de sector terug te dringen. De campagne wordt financieel ondersteund vanuit het Actieplan Arbeidsveiligheid van het ministerie van SZW.

In het kader van de campagne:

- is 4 keer een veiligheidskrant verstuurd naar 65.000 agrarische en groene bedrijven;
- is een campagnewebsite opgezet [www.altijdalert.nl](http://www.altijdalert.nl);
- is veel publiciteit gegenereerd over veilig werken via artikelen en persberichten die zijn geplaatst in de verschillende vakbladen;
- zijn 85 voorlichtingen verzorgd voor groepen ondernemers, werknemers en gezinsleden;
- zijn 80 ongevallen door een preventieadviseur van Stigas verder onderzocht;
- voor 13 sectoren zijn veiligheidschecks opgesteld;
- zijn bij 1000 bedrijven de veiligheidschecks geïntroduceerd door een preventieadviseur van Stigas. Ruim 300 van de 1000 bedrijven betrof gezinsbedrijven.
- hebben ruim 250 mensen de veiligheidsenquête ingevuld;
- zijn 5 veiligheidsfilmpjes gemaakt in samenwerking met de Inspectie SZW.

Voor meer informatie over het project wordt verwezen naar het eindverslag.



### 4.3 AANPAK 'WERKEN IN BALANS'

WerkenInBalans heeft als doel de duurzame inzetbaarheid van medewerkers te bevorderen, door hen bewust te maken van de invloed van gezondheid en vitaliteit op hun functioneren. De in een eerdere door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gesubsidieerde pilot ontwikkelde aanpak werd voortgezet.

Onderdeel van de aanpak is de Werkvermogensmonitor, die zijn basis heeft in de WerkAbilityIndex (WAI). De WAI is een in Finland ontwikkeld (vragenlijst)instrument dat inmiddels in twaalf verschillende landen en in diverse sectoren in Nederland wordt toegepast en een voorspelling geeft van mogelijke risico's op arbeidsongeschiktheid in de nabije toekomst.

Uit de hiervoor genoemde pilot bleek dat WerkenInBalans een goed instrument is om het gesprek, over mogelijke risico's op uitval op kortere of langere termijn, tussen werkgevers en hun werknemers op gang te brengen. Daarnaast geeft het een helder beeld van het werkvermogen op het moment van invullen en in de toekomst, van zowel het individu<sup>1</sup> als de groep. Op individueel gebied ondersteunt dit activiteiten om de inzetbaarheid te versterken. Op groepsniveau draagt het bij aan het ondernemingsbeleid en de acties die een bedrijf kan gaan ondernemen.

De aanpak WerkenInBalans kan als een belangrijk preventie instrument worden gezien om in te spelen op de komende vergrijzing. Daarom is de aanpak onderdeel uit gaan maken van het project 'Werken aan Morgen', dat mede ondersteund vanuit ESF-middelen medio 2012 is gestart. In 4.6 wordt hier verder op ingegaan.

De aanpak WerkenInBalans bestaat sinds juli 2012 uit de volgende onderdelen, te weten:

- het toepassen en evalueren van de werkvermogensmonitor in bedrijven in de agrarische en groene sector;
- het stimuleren van de eigen verantwoordelijkheid van zowel de werkgever als de werknemer als het gaat om leeftijdsbewust gezondheidsbeleid

De aanpak WerkenInBalans is in 2012 ingezet bij 33 bedrijven. Hiervan zijn inmiddels 17 trajecten afgerond. Bij 16 bedrijven lopen de acties door in 2013.

### 4.4 VERZUIM ONDER DE DUIM

In 2012 is in opdracht van SAZAS een vervolg gegeven aan de actie VerzuimOnderDeDuim. De doelstelling van deze jaarlijks doorlopende actie is om bedrijven te helpen met de aanpak van hun verzuim en tegelijkertijd de schadelast voor de bedrijven en SAZAS als gevolg van een hoog verzuim te verlagen. In het afgelopen jaar is het accent ook steeds meer komen te liggen op duurzame inzetbaarheid van de medewerkers. Samen met de Stigasadviseur wordt een analyse van het bedrijfsbeleid, de inzetbaarheid en het verzuimbeleid gemaakt, waarna het bedrijf advies krijgt over de aanpak ervan. Vervolgens krijgen ondernemers, P&O'ers en leidinggevendenden ondersteuning en begeleiding in het formuleren en uitdragen van een bedrijfseigen verzuim en -inzetbaarheidsbeleid. Gelet op het succes van de aanpak en de waardering door klanten wordt deze door SAZAS kosteloos aan haar hoogverzuimende klanten aangeboden.

Als hoogverzuimende bedrijven worden gedefinieerd bedrijven met een verzuimpercentage van tweemaal het gemiddelde in de sector of hoger en het laatste jaar en/of bedrijven met meldingsfrequentie van 2.5 of hoger gedurende de laatste twee jaar.

Enkele ervaringen uit de aanpak:

- De meeste deelnemende bedrijven laten een dalend effect zien in de verzuimcijfers.
- Werkgevers en leidinggevendenden geven aan dat ze stappen maken in scherper en adequater reageren op het gebied van verzuimbegeleiding, re-integratie en inzetbaarheid.
- Driekwart van de geënquêteerden is daadwerkelijk begonnen met het opzetten/aanpassen van het verzuim- en re-integratiebeleid. De meeste anderen geven aan hiermee nog aan de slag te willen.
- Het kosteloos aanbieden van de aanpak door SAZAS aan haar klanten wordt als een gewaardeerde service ervaren.

---

<sup>1</sup> Strikte privacyvoorwaarden worden hierbij gehanteerd. Resultaten worden enkel anoniem en op groepsniveau gedeeld met de werkgever.

De workshops zijn een belangrijk onderdeel van de aanpak. In twee dagdelen wordt interactief met elkaar gewerkt, er wordt gesproken over beïnvloedbaarheid van inzetbaarheid en verzuim. In het onderdeel gespreksvoering is het oefenen en het bespreken van de oefening zeer waardevol. Men ervaart dat een 'oplossing' van de medewerker zelf veel meer kans op succes heeft dan de oplossing die men zelf al bedacht heeft. Uit de evaluaties blijkt dat de workshops zonder uitzondering hoog worden gewaardeerd door de deelnemers.

Bedrijven die deelnemen aan de aanpak worden enkele jaren gevolgd. Hieruit blijkt telkens weer dat bedrijven na deelname aan de actie gemiddeld een substantiële daling van het verzuim laten zien. Uiteindelijk resulteert dit in een navenante daling van de financiële schadelast voor zowel de betrokken bedrijven als voor SAZAS.

#### **4.5 ARBO-BRANCHEPROFIEL**

In het kader van het versterken van de kennisfunctie is Stigas gestart met het opstellen van zogenaamde arbo-brancheprofielen voor de afzonderlijke sectoren. Doel van een arbo-brancheprofiel is om per sector de ontwikkelingen op het gebied van verzuim, ongevallen en stand der techniek in kaart te brengen en eventueel noodzakelijke acties vanuit preventiezorg vast te stellen.

Om het arbo-brancheprofiel te kunnen gebruiken als input voor de actualisatie van de branche-RIE's en de arbocatalogi is voorzien om in het jaar voor de evaluatie en actualisatie van branche-RIE's en de arbocatalogi van een sector een arbobrancheprofiel van deze sector op te stellen. In 2012 is een belangrijke aanzet gegeven voor de arbo-brancheprofielen voor het mechanisch loonwerk en de bos en natuur sector.

#### **4.6 WERKEN AAN MORGEN**

Stigas heeft het afgelopen jaar een projectplan opgesteld om te anticiperen op de komende vergrijzing. Meer specifiek wil Stigas voor de sector eraan bijdragen dat ondernemers en werknemers langer gezond kunnen doorwerken. Voor de uitvoering van dit projectplan, getiteld Werken aan morgen, is financiële ondersteuning gevonden bij het Europees Sociaal Fonds (ESF). Het plan bestaat uit een vijftal deelprojecten:

- analyse van de huidige praktijk;
- het stimuleren van nieuwe oplossingen;
- het leeftijdsproof maken van arbo-instrumenten en –processen;
- het bevorderen van vitaliteit;
- uitvoering en verslag van communicatieactiviteiten.

Het project is vanaf medio 2012 in uitvoering genomen en loopt tot 1 augustus 2013. Een belangrijke uitdaging in het project is om koplopers en goede praktijken te vinden als het gaat om langer doorwerken. Voor zover mogelijk zal de uitvoering sectoraal plaatsvinden.



*Het Europees Sociaal Fonds investeert in jouw toekomst en is medefinancier van deze activiteit.*

## 5. COMMUNICATIE EN VOORLICHTING



### 5.1 COLLAND EN VANCOLLAND MAGAZINE

De afdeling communicatie van Stigas neemt deel aan het Colland-communicatieteam, waarin ook communicatieadviseurs van de Sectorraad, BPL en SAZAS deelnemen. Gezamenlijk ontwikkelen zij het Colland communicatiebeleid en zijn zij verantwoordelijk voor de communicatie met sociale partners, brancheorganisaties, bedrijven en bedrijfstakken. Hiervoor zijn de volgende gezamenlijke communicatiemiddelen ingezet: het magazine VanColland en de website [www.colland.nl](http://www.colland.nl). Het gezamenlijke magazine VanColland verschijnt vier keer per jaar. Stigas maakt graag gebruik van dit magazine om de eigen dienstverlening en specifieke onderwerpen onder de aandacht te brengen van alle bij Colland aangesloten bedrijven. Het afgelopen jaar heeft Stigas wederom een substantieel deel van dit blad met actuele thema's rond arbeidsomstandigheden en verzuimpreventie weten te vullen.

### 5.2 FOLDERS EN WEBSITES

Stigas beschikt over een uitgebreide serie voorlichtingsleaflets. Deze folderlijn wordt regelmatig uitgebreid en geactualiseerd. Het meest populair bij werkgevers en werknemers zijn praktische leaflets over actuele zaken als de Gezondheidsbus, teken en de ziekte van Lyme en MRSA.

Stigas biedt haar doelgroepen veel praktische informatie op internet. De onderstaande websites worden door Stigas actief onderhouden.

#### **Stigas.nl**

De website [www.stigas.nl](http://www.stigas.nl) wordt vooral gevoed met informatie over de Stigas dienstverlening en specifieke arbokennis, onder andere arbeidsvriendelijke producten en informatie over diverse zoönosen en arbeidsrisico's. Het beheer van [www.stigas.nl](http://www.stigas.nl) ligt geheel bij Stigas. In 2012 is de website bezocht door 36.264 unieke bezoekers. Eind 2012 is gestart met een onderzoek naar het gebruik van de website en de wijze waarop de informatie op de website is gepresenteerd. Uit dit onderzoek komt naar voren dat de presentatie en toegankelijkheid van de grote hoeveelheid content geoptimaliseerd kan worden. Daarom is besloten om de website in 2013 opnieuw in te richten en vorm te geven zodat deze nog beter voldoet aan de klantbehoefte.

### **Weekvandeteek.nl**

Naast de Stigaswebsite is ook veel aandacht besteed aan de website [www.weekvandeteek.nl](http://www.weekvandeteek.nl). Deze website kende in 2012 maar liefst 15.263 unieke bezoekers. De website is ontstaan uit een samenwerkingsverband van Stigas met ruim twintig samenwerkende organisaties. Stigas onderhoudt de website.



### **Altijdalert.nl**

De campagnewebsite [www.altijdalert.nl](http://www.altijdalert.nl) is in 2011 ontwikkeld in het kader van de veiligheidscampagne. Voor deze campagne zijn vijf veiligheidsfilmpjes gemaakt. De filmpjes met als titels 'Overreden worden', 'Vallen van hoogte', 'Bedwelming door mestgassen', 'Bekneld raken' en 'Letsel door dieren' zijn goed bekeken, in het totaal 14.250 keer.

### **Agroarbo.nl**

De website [agroarbo.nl](http://agroarbo.nl) bevat de arbocatalogi van de agrarische en groene sectoren. Deze website wordt in overleg met de klandbordgroepen actief onderhouden. Het bezoekersaantal in 2012 bedraagt 29.711 unieke bezoekers. Ter vergelijking in 2011 was het aantal 26.381 unieke bezoekers.

## **5.3 BEURZEN**

Stigasadviseurs hebben in 2012 'acte de presence' gegeven op de landelijke Mechanisatietentoonstelling bloembollen in Lisse en de Groendag in Hoorn. De gehoorstest in Lisse was erg succesvol. Een ander thema dat hier veel aandacht trok was de veiligheidscampagne. Zo waren diverse filmpjes te zien en waren er prijzen te winnen.

Hoewel Stigas redelijk veel aanloop op de verschillende beurzen had, is na evaluatie besloten om in 2013 niet als standhouder op een grote landelijke beurs te staan. Een beurs voorbereiden kost veel aandacht en het rendement is lastig aantoonbaar. Halverwege 2013 beslist Stigas of er in weer 2014 beurzen bezocht gaan worden. Stigas trekt hierin bij voorkeur samen met SAZAS op. Wat Stigas wel in 2013 wel blijft doen, is het verzorgen van workshops en het invullen van een standruimte van regionale bijeenkomsten zoals de Groendag in Hoorn waar veel ondernemers uit de groene sector komen en de veldwerkdagen van de bos en natuursector. Op dit soort bijeenkomsten bereiken de adviseurs makkelijker agrarisch ondernemers en werknemers.

## **5.4 VOORLICHTINGEN, WORKSHOPS EN CURSUSSEN**

De Stigasadviseurs hebben ook het afgelopen jaar een groot aantal voorlichtingen, workshops en cursussen verzorgd. Zoals de workshops WerkenInBalans, verzuimmanagement, voeren van verzuimgesprekken en beter re-integreren. Naar het Stigas voorlichtingsprogramma is ook nog altijd veel vraag. Het afgelopen jaar zijn 132 presentaties verzorgd voor de verschillende sectoren. Specifieke onderwerpen die eruit sprongen waren veiligheid, de arbocatalogus, teken en de ziekte van Lyme en gezond bewegen. Ook verzorgt Stigas in samenwerking met VeiligheidNL een voorlichting over het bespreekbaar maken van veiligheid op het bedrijf. De voorlichting richt zich op gezinsbedrijven en glastuinbouwbedrijven. Stigas-adviseurs zijn getraind door VeiligheidNL om de voorlichtingen te kunnen verzorgen.



Afbeelding: Marlies Kamps, A&O-deskundige in gesprek met leden van FNV Bondgenoten over Werken aan Morgen.



Afbeeldingen: impressie van een voorlichting 'Veiligheid op mijn bedrijf' aan de Plattelandsvrouwen in Bodegraven door preventieadviseur Iris Voorbergen.

## 6. ORGANISATIE

De Stichting Gezondheidszorg Agrarische Sectoren (Stichting Stigas) is bestuurlijk verantwoordelijk voor de inhoud en uitvoering van preventiezorg in de agrarische en groene sectoren en heeft voor de uitvoering een overeenkomst met Stigas Agrarisch Preventief BV en arbodienst Achmea Vitale gesloten. Via deze overeenkomst is geregeld dat het bestuur wordt ondersteund door het landelijk Stigas-bureau, een vijftiental volledig dedicated landelijk werkzame preventieadviseurs en op ad hoc basis andere in de branche gespecialiseerde professionals (onder andere bedrijfsartsen).

Medio 2012 is Achmea Vitale overgegaan naar het Zorg van de Zaak Netwerk en gaat sindsdien onder de naam ArboVitale verder. De besturen van Stigas en SAZAS hebben nieuwe afspraken gemaakt met het Zorg van de Zaak Netwerk om de continuïteit en de sturing van de arbodienstverlening vanuit Stigas te waarborgen. Dit heeft geleid tot de oprichting van AGAP BV (Agrarische en Groene Arbo- en Preventiezorg) eind van het jaar, waar de Stigas preventieadviseurs in zijn gepositioneerd en hernieuwde afspraken over de regierol van Stigas op de dedicated bedrijfsartsen en re-integratieadviseurs die ook voor SAZAS werkzaam zijn.

Het Stigas-bureau is verantwoordelijk voor de aansturing en vervult daarnaast de rol van kenniscentrum en landelijk loket voor alle dienstverlening van Stigas en treedt tevens op als gesprekspartner namens de sector, bijvoorbeeld voor de Inspectie SZW (voorheen Arbeidsinspectie), het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, landbouwonderzoek enz.

Het afgelopen jaar is het bestuur van Stigas vijfmaal bij elkaar geweest.

### Bestuur

Samenstelling van het bestuur ultimo 2012:

*Leden:*

*Plaatsvervangende leden:*

#### **LTO Nederland**

Mans Vulto (werkgeversvoorzitter)

#### **LTO Noord Glaskracht**

Arend Hekman

#### **CUMELA Nederland**

Corina van Zoest

Hannie Zweverink

#### **Branchevereniging VHG**

Egbert Roozen

Marc Custers

#### **FNV Bondgenoten**

Henk Onstwedder (werknemersvoorzitter)

Heidi Timmermans

#### **CNV Vakmensen**

John Koudys

Bart Bruggeman

Jaap Bosma

#### **Adviseur Colland Bestuursbureau**

Christ Essens

#### **Directie/secretariaat**

Math Creemers

## 6.1 STIGAS-BUREAU

De dienstverlening wordt gecoördineerd door het landelijk Stigas-bureau (staf). Dit bureau vervult voor de sector de rol van kenniscentrum op het terrein van arbeidsomstandigheden, verzuim en gezondheidsmanagement. Deels gebeurt dit ook voor SAZAS. Ook is het bureau verantwoordelijk voor het secretariaat van het bestuur en voor de organisatie van de sectorale klankbordgroepen, die inhoudelijk verantwoordelijk zijn voor onder andere de afzonderlijke sector-arbocatalogi, de branche-RIE's en de ontwikkeling van arbobrancheprofielen.

Overige activiteiten zijn onder andere:

- de ontwikkeling en coördinatie van brancheprojecten en –onderzoeken;
- het onderhoud en updaten van sectorspecifieke instrumenten zoals branche-RIE's, arbocatalogi en PMO;
- het onderhoud van de websites [www.stigas.nl](http://www.stigas.nl) en [www.agroarbo.nl](http://www.agroarbo.nl) (arbocatalogus);
- het ontwikkelen van voorlichtingsmateriaal en het invullen van het arbodeel in Colland-media;
- de functionele en operationele aansturing van de Stigas-adviseurs en andere bij de uitvoering betrokken professionals;
- de landelijke 'loketfunctie' voor alle vragen om informatie en preventiediensten van ondernemers en werknemers;
- het uitvoeren van brancheanalyses, ondermeer van de ontwikkeling van verzuim en ongevallen.

In de staf van Stigas zijn de volgende disciplines vertegenwoordigd: medisch adviseur, arbeidsdeskundig adviseur, arbeidshygiënisch adviseur, veiligheidskundige, arbeid- en organisatiedeskundige en communicatieadviseur. Deels vervult de staf ook de functionele aansturing van de dedicated re-integratieadviseurs en bedrijfsartsen van ArboVitale in het kader van de uitvoering van het verzuimmanagement voor de sector.

## 6.2 STIGAS-ADVISEURS EN AGRARISCHE KLANTENTEAMS

De Stigas-adviseurs zijn landelijk gespreid werkzaam en hebben contact met de dedicated opgestelde artsen en re-integratieadviseurs vanuit ArboVitale. Uitgangspunt is om preventieadviseurs, re-integratieadviseurs en brancheartsen zoveel mogelijk met elkaar te laten samenwerken, in het belang van de opbouw van kennis en kwaliteit van de dienstverlening. Naast de vaste kern van adviseurs worden voor specifieke werkzaamheden of projecten op ad-hoc basis ook andere deskundigen ingehuurd.

Adviseur	Specialisme	Regio
Peter Bredius	Akkerbouw en vollegrondsteelt, Machineveiligheid en Hoger Veiligheidskundige	Breda
Albert van der Burg	Glastuinbouw, Arbeidsdeskundige, EUREP/GAP	Westland
Marcel van Diepen	Bloembollen, witloftrekkerijen	Alkmaar
Marieke van Esveld	Fruitteelt, fysieke belasting, kinderen	Arnhem
Dolf Goedee	Algemeen	Goes
Mirjam de Groot	Bos en natuur, geitenhouderij, Teken en de ziekte van Lyme, kinderen	Amersfoort
Ton Joosten	Paddenstoelenteelt, aspergeteelt	Venlo
Wim Klaucke	Akkerbouw, Middelbaar Veiligheidskundige	Groningen
Henry Kok	Fruitteelt, Middelbaar Veiligheidskundige	Arnhem/Enschede
Rolf de Konink	Melkveehouderij, veeverbetering, bedrijfsverzorging, rundveebedrijven, KI-bedrijven (rundvee), Arbeidsdeskundige, Middelbaar Veiligheidskundige	Leeuwarden
Adri van Kooten	Akkerbouw, bos en natuur	Groningen
Sjoek van der Maarl	Mechanisch loonwerk, hoveniers en groenvoorziening, Hoger Veiligheidskundige	Haarlem
Ger Meuwissen	Varkens- en pluimveehouderijen, Middelbaar Veiligheidskundige, ARIE	Eindhoven
Kees van Schanke	Paardenhouderijen, maneges, Middelbaar Veiligheidskundige	Rotterdam
Albert Snapper	Algemeen	Apeldoorn
Iris Voorbergen	Boomteelt en vaste plantenteelt	Utrecht

## BIJLAGE 1 SAMENSTELLING KLANKBORDGROEPEN EN SUBGROEPEN 31-12-2012

### Klankbordgroep Hoveniers en Groenvoorzieners

Naam	Namens	
F. Crucq	VHG	
J. Hoksberg	VHG	
I. Sangers	VHG	
J. Batenburg	VHG	
M. Custers	VHG	
Th. Nieuwenhuizen	VHG	
F. van den Bos	VHG	
R. Sniijders	FNV Bondgenoten	
M. Daamen	FNV Bondgenoten	
D. Aaldering	FNV Bondgenoten	
F. van Hoekelen	FNV Bondgenoten	
E. van Hulst	CNV Vakmensen	
P. van der Beek	CNV Vakmensen	
S. van der Maarl	Stigas	

### Klankbordgroep Mechanisch Loonwerk

Naam	Namens	
<b>Voorzitter</b>		
J.H. Zweverink-Bosch	CUMELA Nederland	
C. van Zoest-Meester	CUMELA Nederland	
K. Nagtegaal	CUMELA Nederland	
A.W. Karelse	CUMELA Nederland	
M.C Bense	FNV Bondgenoten	
J. Sijtsma	FNV Bondgenoten	
G. Baert	Vakvereniging HZC	
J. Bosma	CNV Vakmensen	
C. Essens	Actor	Agendalid
S. van der Maarl	Stigas	

### Klankbordgroep Glastuinbouw

Naam	Namens	
<b>Voorzitter</b>		
A. Hekman	LTO Noord Glaskracht	
J. Vooijs	LTO Noord Glaskracht	
E. Goos	LTO Noord Glaskracht	
L. de Jong	LTO Noord Glaskracht	
H. Onstwedder	FNV Bondgenoten	
H. Bos	FNV Bondgenoten	
A. van der Burg	Stigas	



### Klankbordgroep Dierhouderij

Naam	Namens	
D. van Hierden	LTO Varkenshouderij	
A. Butijn	NOP	Plaatsvervanger A. Spieker
J. Houdijk	LTO Schapenhouderij	
J. Mulder	LTO Melkveehouderij	
H.J. Peek	LTO Paardenhouderij	
B. van Veldhuisen	FNRS	Plaatsvervanger W. Franken
Mevr. R. Pruijsten	LLTB	Agendalid
H. Onstwedder	FNV Bondgenoten	
G. Meuwissen	Stigas	

### Klankbordgroep Bos en Natuur

Naam	Namens	
J.A. Eftink	FNV Bondgenoten	
W. Baltussen	FNV Bondgenoten	
J.H. Kraan	CNV Vakmensen	
J.P.M. Polman	IPC Groene Ruimte	
M.M. Bouwmeester	Bouwmeester Bosbeheer	
E. Vogel	Vereniging Natuurmonumenten	
W. Roelfsema	Staatsbosbeheer	
H.J. Jeurink	AVIH	
M. de Groot	Stigas	

### Klankbordgroep Open Teelten

Naam	Namens	
<b>Voorzitter</b>		
B. Hasselo	LTO Akkerbouw	
B. Knol	LTO Boomteelt	
J. Janssen	ZLTO	Agendalid
H. van Wetten	NFO	
H. Bus	NFO	Agendalid
G. Pronk	NFO	
J. van Leeuwen	LTO Boomteelt	
W. Biemans	LTO Vollegrond	
Mevr. M.C Bense	FNV Bondgenoten	
W.H. Immerzeel	CNV Vakmensen	
A. Zwetsloot	Anthos	
J.H. de Boer	KAVB	Agendalid
P. Bredius	Stigas	